

UDC: 82:355.01]82-343+398

МІФОЛОГІЯ І ФОЛЬКЛОР У ВОЄННІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ВЗАЄМОДІЯ ТРАДИЦІЙНОГО І СУЧАСНОГО

Марія-Мар'яна Пиндус

Аспірантка,

Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: mariia-mariana.savchyn@pnu.edu.ua

РЕФЕРАТ

Стаття покликана надати приклади воєнної літератури українського народу, заохотити читача детальніше поринути у різноманіття народної творчості та майстерності. *Метою статті* є висвітлення міфологічної та фольклорної складової у художніх текстах, написаних під час війни, таких як козацькі та повстанські пісні, вірші з відьомською тематикою та воєнною казкою-повістю. *Дослідницька методика*. Для дослідження впливу міфу та його складових у військових текстах застосовано системний та історико-літературознавчий підходи. *Результати дослідження*. У дослідженні проведено аналіз впливу міфу та усної народної творчості на формування образів та сюжетів в новітній українській воєнній літературі на основі зіставлення текстів, написаних у період актуального збройного протистояння. *Наукова новизна*. Дана стаття є одним з перших досліджень про взаємозв'язок сучасної та традиційної воєнної літератури під впливом міфології та фольклору. *Практичне значення*. Матеріали статті можуть використовуватися у наукових та навчальних цілях для студіювання міфологічної та фольклорної складової в українських воєнних художніх текстах.

Ключові слова: міф, міфологема, фольклор, воєнна література, козаки-характерники, козацькі пісні, повстанські пісні, Олександр Михед «Котик, півник, шафка».

MYTHOLOGY AND FOLKLORE IN MILITARY LITERATURE: INTERACTION OF TRADITIONAL AND MODERN

Mariia-Mariana Pyndus

Postgraduate student,

Department of World Literature and Comparative Literary Criticism,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko str.,
e-mail: mariia-mariana.savchyn@pnu.edu.ua

ABSTRACT

The article deals with the examples of the war literature in Ukraine, to encourage the reader to delve deeper into the diversity of folk art and craftsmanship. *The purpose* of the article is to highlight the mythological and folklore component in literary texts written during the war, such as Cossack and rebel songs, poems with witchcraft themes and war-related tales and narratives. *Research methodology*. In the article were applied systematic and historical-literary approaches in order to study the influence of myth and its components on military texts. *Research results*. In the article are analyzed the influence of myth and oral folk art on the formation of images and plots in modern Ukrainian war literature, based on a comparison of texts written during the current conflict in Ukraine. *Scientific novelty*. This article is one of the first studies to explore the connection between contemporary and traditional war literature under the influence of mythology and folklore. *Practical significance*. The materials of the article can be used for scientific and educational purposes for studying the mythological and folklore component in Ukrainian war-related literary texts.

Key words: myth, mythologeme, folklore, war literature, Cossacks-Kharakternyks, Cossack songs, rebel songs, Oleksandr Mykhed «The Cat, the Rooster, the Locker».

Людство впродовж усього свого існування намагалося зрозуміти причину всього на світі, пояснити невідомі явища природи. У міру своєї обізнаності у давні часи, суспільство по-різному трактувало незрозумілі для себе речі, такі як походження грому і блискавиці, посухи чи повені. Ці припущення супроводжувалися міфами та забобонами, які навіть зараз можуть побутувати серед нас. Проте навіть у XXI столітті не всі якісно можуть розмежувати фантастичну вигадку та об'єктивну реальність.

Літературознавча енциклопедія стверджує: «Міф – оповідь, що пояснює походження певних елементів світобудови чи світу загалом через емоційно-чуттєві образи. Міф є основою різних релігійних систем, фольклорних традицій, художньої творчості» [5, с. 53]. Усний переказ подій був найпопулярнішим шляхом поширення інформації. З вуст в уста це переростало у щось ще більше сакральне, і навіть суб'єктивне, що і призвело до виникнення фольклору.

Натомість «Фольклор – <...> народна творчість – сукупність експресивної культури, спільної для певної групи людей, культури» [5, с. 537], яка жанрово втілена, зокрема, в казках, легендах, приказках, прислів'ях, піснях, жартах тощо.

Війна, як і міф, і фольклор, завжди була невіддільною частиною історії людства. Кожний бойовий наступ супроводжувався піснею для підняття духу. Після перемоги оспівувалися велич та хоробрість війська, з'являлися міфи та легенди (усні тексти) про звитягу та неймовірну силу та розум війська. З кожним новим воєнним конфліктом згадувалися не тільки історії про давні часи, а й створювалися нові, які відповідали актуальним реаліям сучасності. Війна внесла свої корективи до сприйняття міфологічної дійсності так само, як і міф змінив суспільний погляд на криваві події сучасності.

На сьогодні ми маємо такі зразки у фольклорних творах різних жанрів: «колядки, думи, історичні (козацькі, гайдамацькі, опришківські, стрілецькі, повстанські та ін.) пісні, казки, легенди, перекази, в яких відображена воля, завзяття народу у боротьбі з ворогом, злом, кривдою, соціальним і національно-релігійним гнітом, прославляються розум, сила, мужність воїнів, богатирів, народних месників» [2, с. 155].

Один з найяскравіших проявів міфологем у нашій українській літературі має релігійну основу, а саме біблійні та язичницькі мотиви. У текстах можна часто зустріти покладання на Бога, боротьба проти Сатани та зв'язок з нечистою силою, отримання магічних вмінь від богів. З цього часто постає образ людини, яка має надприродні сили, і стає героєм та рятівником для безпомічного населення.

Прикладом язичницьких міфологем є козаки-характерники. Однією з теорій походження найменування неймовірних воїнів є саме етимологія від слова характер. Літературознавча енциклопедія пояснює термін характер, як «внутрішній образ індивіда, зумовлений його оточенням, наділений комплексом відносно стійких психічних властивостей» [5, с. 554]. З цього зрозуміло, що такі козаки були особливі, і вирізнялися серед побратимів унікальними психічними властивостями. Саме поняття характерників трактується як «галдовник» (чаклун, чарівник), «химоридник» (гіпнотизер),

відьмак, знахар, що яскраво підкреслює його язичницьке походження [див.: 4, с. 75].

Водночас з міфологічної сторони можна зробити висновок про тісний зв'язок саме з богинею Харою (Радою чи Ладою), яка, за переказами, звільнила козацькі тіла від смерті, що зробило з них фантастичних персонажів. До характерників додають також князів Олега Віщого, Всеслава Полоцького та козацьких полководців Северина Наливайка, Івана Сірка та інших. Слава про цих сміливих воїнів дійшла до наших часів не тільки через історичні записи, а також через пісні про їхні відважні подвиги.

Пісні козацької доби часто мали зв'язок із різноманітними розвагами, серед яких найвідомішою був бойовий гопак. Оскільки його виконували воїни, у танці використовувалися бойові прийоми. Завдяки ритму та систематичному повторенню вдосконалювалася точність та якість рухів [див. про це: 3, с. 50]. При цьому танець супроводжувався голосними вигуками побратимів «Гоп!», «Гей!», які в подальшому почали використовуватися у фольклорі та музиці.

Приклад застосування вигуків знаходимо в історичній пісні «А вже років двісті». Сюжет пісні розгортається довкола розмови поневоленого козака з долею:

Гей, гей, вийди, доле, із води!
Визволь мене, серденько, із біди.
Ой рада б я вийти, так сама в неволі,
Гей, гей, у неволі, у ярмі,
Під турецьким караулом у тюрмі. [9]

Вигуки звучать у формі звернення як до долі, так і до козака. Це сигналізує про те, що не тільки доля, а й людина є міфологізованим персонажем. У образі поневоленого воїна розкривається історія та двохсотрічний біль усього козацтва і бажання нарешті вирватися з ворожого полону. Цифровий архів фольклору [див.: 9] надає ще один варіант пісні, де замість «під турецьким» співалося «під московським караулом», що, звісно, було під заборонаю у радянські часи. Ця заміна показує, що попри гніт влади люди намагалися зберегти пам'ять про своїх предків.

Бойовий дух і козацька магічна сила надихали до боротьби майбутні покоління. У зв'язку з цим можна назвати українську повстанську пісню «Гей гу, гей га», написану Тарасом Крушельницьким зі складу куреня Лісових Чортів з Пластової організації Львова. Текст пісні побудований на міфологічних алюзіях біблійних персонажів та козаків-характерників. Рядки «Де завтра заночуєм: чорти ми лісові! Гей-гу, гей-га – чорти ми лісові!...» [1] надають нове бачення загальновідомій конотації чортів, коли це поняття втрачає негативне забарвлення. У пісні спостерігається гордість та впевненість вояків-«чортів», і вони постають в образі безстрашних героїв, які не бояться нікого, навіть самого Сатани:

І сипнемо сто-тисяч у зуби сатані,
А решта люциферу – чорти ми лісові! [1]

Називаючи себе так, повстанці мали на увазі хитрість, нелюдську силу, деколи і підступність, але вони при цьому не асоціювали себе з абсолютним злом.

У теперішній воєнний час використовуються не тільки релігійні образи, а й міфологеми, які виникли на основі актуальних подій. Це можна побачити у віршах сучасних поетів, таких як Ліна Костенко («І жах, і кров, і смерть, і відчай...»), Сергій Жадан («З чого все почалося...»), Борис Гуменюк («Заповіт»).

Яскравим прикладом поєднання біблійних мотивів та сучасних міфів є поезія Марка Підкови:

Привид, можливо легенда.
Але кожен хто мене зустрічає вже в пеклі
З чортами в вогні догорає. [7]

Ідея привида залишається, але це стає ім'ям людини (а насправді цілої бригади), які були невидимі для ворогів. Військові отримали характеристики незримого духа, але не його негативну конотацію. Проте біблійні персонажі зберегли своє первинне значення:

І в Господа допомоги благає.
Та він їх не чує, їх Сатана всіх чекає...[7]

Загалом українська міфологія, як і суспільна свідомість не толерує зв'язок з нечистим духом, проте у деяких випадках можна спостерігати прийняття злої сили, якщо це спрямовано на ворога:

Сію тобі в очі, сію проти ночі
Буде тобі, враже, так, як відьма скаже. [8]

Це вірш поетеси Людмили Горової, а музику написала вокалістка гурту «Енджі Крейда» Ангеліна Каташинська, яка зазначила, що вирішила обрати саме цей текст, коли ховалася від ракет та ворожої колони у підвалі. Вірш виражає злість та ненависть на окупантів, які переростають у прокльон. Про це зазначила сама Ангеліна у інтерв'ю: «Це сильний прокльон. <...> Тобто всі слова всіх українок, всіх українців на цих негідників. Так, це прокльон, це однозначно прокльон!» [8]. Уся музична композиція виражає зневажливе та вороже ставлення відьми, яка насилає нещастя на ворогів народу:

Скільки зробиш, враже, кроків по Вкраїні –
Стільки твого ляже
Роду в домовині. [8]

Відьомство також тісно пов'язане з християнством, тому у пісні «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» є алюзія на Біблію: «Богові – Боже, ворогу – вороже» [8], яка відсилає до Євангелії від Марка: «Віддайте кесарево кесареві, а Богові Боже!» (12:17) у значенні «кожний отримає своє, або буде мати по своїх заслугах».

Українська проза також звертає свою увагу на міфологію і органічно вплітає її у сучасні тексти. Так, повість-казка Олександра Михеда «Котик, півник, шафка» показує нам трьох героїв, через яких зображена вся важкість війни. Шафка стає місцем безпеки для усієї сім'ї: «Сіль. Сірники. Борошно. Сухарі. Мотузка. Олія. Пачки з гречкою, вже окуповані кількома поколіннями молі» [6, с. 10], у ній також ховається Соня, коли окупанти заходять у квартиру. «У дитинстві близнюків Півник стояв на сімейному столі. Мав чатувати спокій

родини, попереджати небезпеки та дзвінким голосом пробудити своїх, коли гляне найтужливіша, безпросвітна ніч» [6, с. 13]. Але у часи спокою він припадав пилом і вже почав забувати свій голос, і тільки коли обвалився будинок, усі почули його пронизливий спів. Автор надав цим речам особистість, уміння думати, спілкуватися між собою, і деколи навіть діяти, проте для людського ока вони залишаються хоча і символічними, та все-таки елементами декору. Котик хоч і жива істота, проте також долучається до цієї двійки, і хоче захистити сім'ю: «Котик супиться, уявляє, як видряпає їм усі очі...» [6, с. 38]. Загалом О. Михед використав відомих українцям героїв, підсиливши їхню символізацію, щоб акцентувати увагу читача на важливості внутрішньої сили та мотивації боротися проти ворога для теперішнього суспільства. Усі троє персоніфіковані персонажі уособлюють незламність духу та віри у краще майбутнє, оприявнюючи при цьому органічний зв'язок вигаданого світу з сучасними реаліями.

Усна народна творчість та література про болючі випробування долі об'єднує як і далеке минуле, так теперішнє, що дає нам зрозуміти, як традиції та сучасність нерозлучно доповнюють цілісне художнє зображення історичних подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабчук О., Скуратівська Я. Пісні спротиву : історія створення пластової «Гей гу, гей га», яку бояться наші вороги. *Суспільне Культура*. Дата оновлення: 25.11.2022. URL: <https://suspilne.media/amp/culture/291640-pisni-sprotivu-istoria-stvorennia-plastovoi-gej-gu-gej-ga-aku-boatsa-nasi-vorogi/> (дата звернення: 01.11.2024).
2. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
3. Каляндрук Т.Б. Таємниці бойових мистецтв України. Київ : ЛА Піраміда, 2007. 450 с .
4. Котляр Ю.В. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 147. Вип. 134. Історія. Миколаїв : ЧДУ імені П.Могили, 2011. С.74–78.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
6. Михед О. Котик, півник, шафка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.
7. Про «Привида Києва» складають вірші і легенди. 33-й канал. Дата оновлення: 06.03.2022. URL: <https://33kanal.com/news/170402.html> (дата звернення: 01.11.2024).
8. Солонець Б. «Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже» : пісня-закляття гурту з Рівного рве мережу. *Рівне вечірнєю*. Дата оновлення: 29.06.2022. URL: <https://rivnepost.rv.ua/news/bude-tobi-vrazhe-tak-yak-vidma-skazhe-pisnyazaklyattya-hurtu-z-rivnoho-zibrala-ponad-piv-milyona-perehlyadiv> (дата звернення: 01.11.2024).
9. А вже років двісті. *Цифровий архів фольклору* Дата оновлення: 29.06.2022. URL: <https://folklore.kh.ua/site/track?id=966> (дата звернення: 01.11.2024).

REFERENCES

1. Babchuk, O. and Skurativska, Ya. (2022), “Songs of resistance: the story of the creation of the Plast’s ‘Hey Gu, Hey Ga’, which our enemies are afraid of” [“Pisni sprotyvu: istoriia stvorennia plastovoi ‘Hei hu, hei ha’, yaku boiatsia nashi vorohy”], available at: <https://suspilne.media/amp/culture/291640-pisni-sprotivu-istoria-stvorennia-plastovoi-gej-gu-gej-ga-aku-boatsa-nasi-vorogi/> (in Ukrainian)
2. Hromiak, R.T., Kovaliv, Yu.I. and Teremko, V.I. (2007), *Dictionary-Reference Book in Literary*

- Criticism*, 2nd ed. [*Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk*, vyd. 2], Akademiia, Kyiv, 752 p. (in Ukrainian).
3. Kaliandruk, T.B. (2007) *Secrets of martial arts of Ukraine* [*Secrety boyovyh mystectv Ukrainy*], LA Piramida, Kyiv, 450 p. (in Ukrainian).
4. Kotliar, Yu.V. (2011), “Cossacks-kharakterniki: Vedic and folklore aspects” [“Kozaky-kharakternyky: vedychnyi i folklornyi aspekty”], *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal*, No. 134, pp. 74-78. (in Ukrainian).
5. (2007) *Literary encyclopedia*: in 2 vols. V. 2, Kovaliv, Yu.I. (Chief Editor) [*Literaturoznavcha entsyklopedii: u 2 t. T. 2*, avt.-uklad. Yu.I. Kovaliv], Akademia Publishing Center, Kyiv, 624 p. (in Ukrainian).
6. Mykhed, O. (2022) *The Cat, the Rooster, the Locker* [*Kotyk, pivnyk, shafka*], Old Lion Publishing House, Lviv, 72 p. (in Ukrainian).
7. “Poems and legends are written about the ‘Ghost of Kyiv’”, Weekly newspaper “Channel 33”. 2022, available, at: <https://33kanal.com/news/170402.html> (accessed 1 November 2024) (in Ukrainian).
8. Solonets, B. “‘It will be for you, enemy, as the Witch says’: a spell song by a band from Rivne breaks the Internet” [“Bude tobi, vrazhe, tak, yak Vidma skazhe’: pisnia-zakliattia hurtu z Rivnoho rve merezhu”], *Rivne vechirnie*, available at: <https://rivnepost.rv.ua/news/bude-tobi-vrazhe-tak-yak-vidma-skazhe-pisnyazaklyattya-hurtu-z-rivnoho-zibrala-ponad-piv-milyona-perehlyadiv> (in Ukrainian).
9. “Two hundred years since” [“A vzhe rokiv dvisti”], *Digital archive of folklore*, available at: <https://folklore.kh.ua/site/track?id=966> (accessed 1 November 2024) (in Ukrainian).

